

Ίσως να μην είναι πολύ γνωστό αλλά μέσα στο ζόφο των διαβόητων στρατοπέδων συγκέντρωσης υπήρχαν κάποιες αναλαμπές δημιουργίας, κόντρα σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούσαν οι κακουχίες και ο θάνατος. Κάποια από τα μουσικά έργα που γράφτηκαν από εκτοπισμένους καλλιτέχνες θα ακουστούν την 1η Φεβρουαρίου στην Πλατεία Καρύτση.

Η συναυλία-διάλεξη «Στην αναζήτηση της χαμένης μουσικής: μουσικές συνθέσεις κρατουμένων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης» γίνεται με την ευκαιρία της Διεθνούς Ημέρας Μνήμης των Θυμάτων του Ολοκαυτώματος (η οποία εορτάζεται κάθε χρόνο στις 27 Ιανουαρίου) και σε αυτή θα ακούσουμε τον μαέστρο και ερευνητή Francesco Lotoro (πιάνο), με τη συμμετοχή της σοπράνο Anna Maria Stella Pansini. Υπενθυμίζουμε ότι η αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», όπου θα πραγματοποιηθεί η εκδήλωση (στις 8:30 το βράδυ), λειτούργησε κατά την κατοχή ως στρατοδικείο από τις Ναζιστικές Αρχές.

Η εκδήλωση έχει ελεύθερη είσοδο και διοργανώνεται από το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών σε συνεργασία με το Istituto di Letteratura Musicale Concentrazionaria, τον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός», το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, την Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών και τον Σύνδεσμο Επιστημόνων Πανεπιστημίων Ιταλίας.

Ο μαέστρος Francesco Lotoro, πιανίστας, συνθέτης και διευθυντής ορχήστρας, εδώ και πάνω από 30 χρόνια ασχολείται με την έρευνα, διάσωση, ανάδειξη και συναυλιακή ερμηνεία της μουσικής που γράφτηκε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Λίγο πριν από τη συναυλία της Αθήνας και εν μέσω αντίστοιχων εκδηλώσεων σε Παρίσι (Unesco), Μιλάνο και Μπάρι, μίλησε στο andro.gr σχετικά με το σπουδαίο αυτό θέμα.

Ασχολείστε εδώ και πάνω από 30 χρόνια με τη «συγκεντρωσιακή μουσική», δηλαδή αυτή που γράφτηκε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης από το 1933 ως το 1953. Τι ακριβώς περιλαμβάνει αυτός ο όρος;

Η «συγκεντρωσιακή μουσική» ή μουσική των στρατοπέδων συγκέντρωσης είναι μια από τις σημαντικότερες παρακαταθήκες της παγκόσμιας ιστορίας που προκλήθηκε από το φαινόμενο των εκτοπίσεων: ένα από σημάδι του γεγονότος ότι όπου δεν υπάρχει ελευθερία, αλλά υπάρχει χαρτί και μουσικά όργανα, το χαρτί και τα μουσικά όργανα γίνονται ελευθερία. Με άλλα λόγια, είναι όλη η μουσική που παράγεται σε συνθήκες στέρησης των πιο στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε πολιτικά και στρατιωτικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, εξόντωσης και φυλάκισης σε όλο τον κόσμο από το 1933 (άνοιγμα του στρατοπέδου Νταχάου) έως το 1953 (θάνατος του Ιωσήφ Στάλιν και αμνηστία για τους κρατούμενους των γκουλάγκ), δηλαδή από την άνοδο του ναζισμού έως το τέλος του σοβιετικού σταλινισμού. Η έρευνά μου, η οποία διαρκεί πάνω από 30 χρόνια, έχει επικεντρωθεί σε αυτή τη μουσική.

Πώς ανακαλύψατε αυτή τη μουσική και αποφασίσατε να της αφιερώσετε τη δραστηριότητά σας;

Ξεκίνησα το 1988, παρακινημένος - όπως συμβαίνει με πολλούς πιανίστες - από το πάθος, την περιέργεια και την επιθυμία να διαφοροποιήσω το ρεπερτόριό μου. Στην αρχή, ωστόσο, δεν είχα ιδέα σε τι έμπλεκα. Τα πρώτα τέσσερα χρόνια έψαχνα μόνο για μουσική που είχαν συνθέσει Εβραίοι μουσικοί. Αλλά καθώς σταδιακά ερχόμουν σε επαφή με ανθρώπους, τους γνώριζα και μελετούσα τα τεκμήρια, έβρισκα χειρόγραφα σε διάφορες γλώσσες, καταλογογραφούσα και εκτελούσα τις παρτιτούρες· έτσι πέρασαν τα χρόνια και συνειδητοποίησα ότι αυτή η αναζήτηση είχε λίγο πολύ απορροφήσει ολόκληρη τη ζωή μου· κάτι απολύτως απρόβλεπτο.

Έτσι έφτασα να συλλέξω χιλιάδες έργα και ακόμα δεν έχω τελειώσει. Χρειάζονται πολλοί πόροι για να ολοκληρωθεί αυτό που από ό,τι φαίνεται παραμένει ένα πολύ μεγάλο έργο. Για αυτό αποδεικνύεται σημαντική η ευαισθησία των ιδρυμάτων και όσων, έχοντας ακούσει για την έρευνα αυτή, επιλέγουν να μας στηρίξουν στέλνοντας δωρεές μέσω της ιστοσελίδας του Ιδρύματος που δημιούργησα για τη συνέχιση αυτής της όχι εύκολης έρευνας.

Μέχρι εσείς και άλλοι μελετητές να ασχοληθείτε τη δεκαετία του 1990 αυτή η μουσική ήταν ουσιαστικά ξεχασμένη. Τι είχε δημιουργήσει αυτό το πέπλο σιωπής;

Στην πραγματικότητα, η μουσική που γράφτηκε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης πάντα συζητιόταν. Το 1942 ή το 1943, στο Παρίσι και το Βισύ πραγματοποιήθηκαν συναυλίες μουσικής που γράφτηκε από Γάλλους αιχμαλώτους πολέμου, οι οποίοι μπορούσαν να στείλουν τα έργα στα σπίτια τους ή στη γαλλική εταιρεία πνευματικών δικαιωμάτων SACEM μέσω της διεθνούς ταχυδρομικής υπηρεσίας. Επιπλέον, το 1943, η Σουηδική Ραδιοφωνία είχε πρόσβαση στα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων και μπόρεσε να ηχογραφήσει ορισμένες συναυλίες κρατουμένων- δεν ήταν ασυνήθιστο η αρχή του στρατοπέδου να επιτρέπει την ηχογράφηση ή να επιτρέπει στους μουσικούς να πηγαίνουν σε ένα κοντινό φωνογραφικό στούντιο για να ηχογραφήσουν, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των Εβραίων καλλιτεχνών Johnny & Jones (οι οποίοι αργότερα πέθαναν από αιτία στο στρατόπεδο Μπέργκεν-Μπέλσεν λίγο πριν από την απελευθέρωση και το τέλος του πολέμου), οι οποίοι μεταφέρθηκαν από το στρατόπεδο Westerborck στο Άμστερνταμ για να ηχογραφήσουν τα τραγούδια τους για δύο φωνές και κιθάρα. Έτσι το φαινόμενο ήταν πάντα μπροστά στα μάτια μας, αλλά ήταν απαραίτητο να του δώσουμε ένα φιλολογικό «corpus», δηλαδή ήταν απαραίτητο να συστηματοποιήσουμε το σύνολο της μουσικής

παραγωγής σε στρατιωτική και πολιτική αιχμαλωσία.

Την ίδια περίπου εποχή που αρχίζει η δική σας ενασχόληση ξεκινά και η αποκατάσταση της «Entartete Musik», της «εκφυλισμένης μουσικής». Ήταν πιστεύετε τυχαίο ή προϊόν συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας;

Οι ερευνητικές διαδρομές μπορεί να είναι πολυάριθμες και, όπως συμβαίνει συχνά, ασυντόνιστες. Ήδη από το 1960, μπορούσαμε να υπολογίζουμε σε μια τεράστια ποσότητα έργων της πολωνικής μουσικής λογοτεχνίας των στρατοπέδων συγκέντρωσης που ανακτήθηκαν από τον Alexander Kullisiewicz, ο οποίος ταξίδεψε σε όλη την Ευρώπη (τη δυτική και τις χώρες με σοσιαλιστικά καθεστώτα), με όλες τις δυσκολίες της εποχής, για να διασώσει ό,τι αφορούσε την παραγωγή των Πολωνών στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης. Βέβαια, η "εκφυλισμένη μουσική" αποτέλεσε αντικείμενο προσοχής σε πολλές πανεπιστημιακές διατριβές, καθώς και σε ένα έργο κριτικής ανάλυσης του καθηγητή Guido Fackler του Πανεπιστημίου του Würzburg και του Dr. Brett Werb του Μουσικού Τμήματος του Μουσείου Ολοκαυτώματος στην Ουάσιγκτον- γενικά, υπάρχουν διεθνείς μελέτες που διαχρονικά αναδεικνύουν το θέμα.

Ήταν απαραίτητο να περάσουμε σε μια πιο πρακτική και ρεαλιστική φάση της εξασφάλισης και ανάκτησης όλου του υλικού που προφανώς δεν είχε διατηρηθεί σε ένα σύστημα βιβλιοθήκης. Μεγάλο μέρος αυτής της μουσικής βρισκόταν στην πραγματικότητα στις ιδιωτικές κατοικίες των επιζώντων μουσικών ή των συγγενών τους, ή σε κέντρα τεκμηρίωσης, ή ακόμη και διάσπαρτα στο αρχιπέλαγος των παλαιοβιβλιοπωλών. Όλα αυτά έλειπαν από την καταγραφή και αυτό έγινε, τουλάχιστον σε ό,τι με αφορά, από το 1988 και μετά.

Ως τώρα έχετε ανακτήσει περισσότερες από 8.000 παρτιτούρες. Πώς έφτασαν στα χέρια σας έργα που δημιουργήθηκαν σε συνθήκες συχνά εξαθλίωσης, φτιαγμένες για να συντρίψουν την προσωπικότητα του δημιουργού και να εξαφανίσουν κάθε ίχνος της;

Ο αριθμός των 8.000 παρτιτούρων έχει πλέον ξεπεραστεί. Είμαστε τώρα γύρω στις 10.000. Το υλικό αυτό φτάνει πλέον σχεδόν εβδομαδιαίως, είτε επειδή το ψάχνω και το ανακτώ είτε επειδή μου το στέλνουν οι ίδιοι οι συγγενείς των μουσικών ή με ειδοποιούν και ταξιδεύω στα σπίτια τους στην Ιταλία ή στο εξωτερικό. Αυτό το φαινόμενο πρέπει να αναγνωστεί με έναν πολύ πιο ανθρωπολογικό τρόπο, και τότε όλα αποκτούν ένα νόημα, μια λογική: είναι φυσιολογικό, ένας άνθρωπος ή πολλοί άνθρωποι μαζί να συντάξουν τη διαθήκη του πνεύματος και της καρδιάς τους, όταν η σωματική ζωή τίθεται σε κίνδυνο, ο άνθρωπος θέτει σε εγρήγορση τις άλλες ζωές, δηλαδή εκείνη του πνεύματος, της καρδιάς, της διάνοιας, της ψυχής.

Η μουσική ανταποκρίνεται ακριβώς σε αυτές τις αρχές, έτσι δεν είναι κάτι τυχαίο, ευκαιριακό ή προϊόν επιβολής, αλλά μια αναπόφευκτη διαδικασία που το ίδιος το Τρίτο Ράιχ - το οποίο πάντα επαγρυπνούσε σχετικά με την κυκλοφορία μουσικής και στίχων - δεν μπόρεσε ούτε να εμποδίσει, ούτε να ελέγξει, ούτε να περιορίσει, μάλιστα εντέλει προσαρμόστηκε, επιτρέποντας όχι μόνο τη δημιουργία ορχηστρών, συνόλων και συγκροτημάτων, αλλά επιτρέποντας τη διοργάνωση ολόκληρων σεζόν συναυλιών και θεάτρου στα στρατόπεδα και την παροχή οργάνων, μουσικού χαρτιού και χώρων για πρόβες.

Η μουσική αυτή συνδέεται με την επιβίωση αν όχι του σωματικού ανθρώπου, όμως της αξιοπρέπειας του μέσα από το έργο του. Εκτός από τη συγκινητική ιστορία, ποια είναι η καλλιτεχνική αξιολόγηση και το μουσικό ενδιαφέρον των ευρημάτων;

Αυτή η μουσική δεν χρειάζεται το ιστορικό όχημα της Shoah (Ολοκαύτωμα), του Pogroms (Γενοκτονία των Ρομά και Σίντι) ή των πολιτικών και στρατιωτικών εκτοπίσεων: είναι μουσική που ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στα κριτήρια με τα οποία γράφεται πάντα μουσική σε όλα τα πλαίσια. Θα ήταν λάθος να χρησιμοποιήσουμε το τραγικό υλικό πλαίσιο στο οποίο γεννήθηκε αυτή η μουσική για να την αξιολογήσουμε κριτικά. Αυτή η μουσική γράφτηκε σίγουρα στα στρατόπεδα, αλλά είναι εξαιρετική μουσική· δημιουργήθηκαν πυλώνες αυτού που θα μπορούσε να είναι μια «νέα» μουσική του εικοστού αιώνα· μιλάμε για μουσική που αν την κατάλληλη στιγμή είχε πραγματικά εισέλθει στην αρμόζουσα κοινωνική και πολιτισμική δυναμική, η ιστορία της μουσικής θα ήταν σήμερα διαφορετική. Φυσικά υπάρχει μουσική υψηλού επιπέδου, αλλά υπάρχει και μουσική που έχει λιγότερες αξιώσεις, μουσική που προοριζόταν απλώς να «καταναλωθεί» στις βραδιές που πραγματοποιούνταν στα λάγκερ.

Όλα αυτά πρέπει να τα προσεγγίσουμε με μια κριτική, μουσικολογική, αισθητική προσέγγιση, παρόμοια με αυτή που ισχύει για όλη τη μουσική λογοτεχνία. Η τραγωδία, το δράμα, η αγανάκτηση είναι παρόντα, αλλά είναι τόσο διαφανή, σαν ένα υδατογράφημα, που δεν τολμούν ποτέ να διαταράξουν την έμπνευση του μουσικού, είτε αυτή είναι αυτή των μεγάλων ορχηστρικών δομών των συμφωνικών ποιημάτων ή του σκηνικού έργου, είτε αυτή του απλού τραγουδιού με κουπλέ και ρεφρέν. Είμαι σίγουρος ότι αν έπαιζα αυτή τη μουσική σε οποιονδήποτε και έκρυβα το γεγονός ότι γράφτηκε σε αυτό ή εκείνο το λάγκερ, κανείς δεν θα το πρόσεχε, γιατί αυτό είναι το μεγάλο δώρο της μουσικής, να απαντά μόνο στον εαυτό της.

Εσείς με ποιον άξονα έχετε οργανώσει τη συναυλία σας και ποιους συνθέτες και έργα θα ακούσουμε;

Η συναυλία της Αθήνας αποσκοπεί πρωτίστως στην ανάδειξη ενός μέρους του μουσικού ρεπερτορίου των στρατοπέδων συγκέντρωσης που συνήθως δεν τυγχάνει ιδιαίτερης προβολής, όπως για παράδειγμα η μουσική που γράφτηκε από γυναίκες έγκλειστες: δεν είναι τυχαίο ότι θα βρεθώ στην Αθήνα μαζί με τη σοπράνο Anna Maria Stella Pansini, η οποία είναι μία από τις τραγουδίστριες που ειδικεύονται σε αυτό το ρεπερτόριο γραμμένο στα γερμανικά ή στα γίντις. Εκτός από αυτό θα παρουσιαστεί επίσης μια σημαντική σελίδα της ιταλικής μουσικής λογοτεχνίας των στρατοπέδων και αυτή είναι η «Ninna Nanna» του Giuseppe Morosini, ενός ιερέα που συμμετείχε στην ιταλική αντίσταση και ο οποίος, όταν συνελήφθη μετά από καταγγελία και οδηγήθηκε στις ρωμαϊκές φυλακές της Via Tasso και της Regina Coeli, μοιράστηκε ένα κελί με έναν από τους αντάρτες που αργότερα σκοτώθηκε στο Fosse Ardeatine, τον Epimenio Liberi.

Η «Ninna Nanna» (Νανούρισμα) γράφτηκε από τον Morosini ως φόρος τιμής στον γιο του Liberi που επρόκειτο να γεννηθεί καθώς η σύζυγός του ήταν έγκυος- γι' αυτό ο ιερέας έγραψε αυτό το απολαυστικό κομμάτι με μια όμορφη συνοδεία πιάνου.

Πίσω από αυτό το γεγονός κρύβεται η ιστορία και το δράμα της: ο Erimenio Liberi σκοτώθηκε στο Fosse Ardeatine στις 23 Μαρτίου του '44, ενώ ο Morosini τον ακολούθησε τις πρώτες ημέρες του '44 στο Forte Bravetta. Η σύζυγος του Liberi, μόλις έμαθε την είδηση της δολοφονίας του συζύγου της, απέβαλε και έχασε το μωρό· επομένως το παιδί στο οποίο είναι αφιερωμένο αυτό το ναυούρισμα δεν ήρθε ποτέ στον κόσμο.

Η συναυλιακή παρουσίαση είναι το τελευταίο βήμα σε μια πορεία που ξεκινά από την ανάκτηση του έργου. Ποια είναι τα ενδιάμεσα στάδια στην αρχειακή σας εργασία;

Τα ενδιάμεσα στάδια μεταξύ της ανάκτησης και της παρουσίασης σε συναυλίες συνίστανται βασικά στη μελέτη των παρτιτούρων, στη μεταγραφή των συνθέσεων με πιθανή διόρθωση των λαθών, στην καταγραφή των ίδιων των παρτιτούρων και στην ψηφιοποίησή τους, ώστε να διασφαλιστεί καλύτερα η διατήρησή τους για το μέλλον.

Αυτή η εργασία τι έχει πέτυχει μέχρι σήμερα και ποιες είναι οι στόχοι και οι προκλήσεις που έχετε τώρα εμπρός σας;

Αυτή τη στιγμή, το Ίδρυμα Istituto di Letteratura Musicale Concentrazionaria, του οποίου είμαι πρόεδρος, διανύει ταυτόχρονα τρεις κρίσιμες φάσεις για την αποκατάσταση αυτού του ρεπερτορίου: τα ερευνητικά ταξίδια, τα οποία στηρίζει οικονομικά η Περιφέρεια Απουλίας (βρισκόμαστε ήδη στο δεύτερο έτος του προγράμματος «100 ταξίδια», το οποίο μας έχει οδηγήσει σε λίγα χρόνια στην ανάκτηση εκατοντάδων χειρογράφων, αλλά και μουσικών οργάνων)· τη σύνταξη της 12τομης εγκυκλοπαίδειας Thesaurus Musicae Concentrationariae, η οποία θα περιλαμβάνει ιστοριογραφία, θεωρία, αισθητική της μουσικής λογοτεχνίας των στρατοπέδων συγκέντρωσης από το 1933 έως το 1953, λεξικό των μουσικών, λεξικό των στρατοπέδων και μια τεράστια ανθολογία με 500 κομμάτια μουσικής που παρήχθησαν στην αιχμαλωσία· και – ένα θεμελιώδες έργο – η δημιουργία της Πόλης της Συγκεντρωσιακής Μουσικής, ενός τεράστιου συγκροτήματος 10.000 τετραγωνικών μέτρων σε διάφορα οικόπεδα που θα κατασκευαστεί στο πρώην αποστακτήριο της Barletta και θα αποτελέσει την οριστική στέγη όλης αυτής της παραγωγής, η οποία θα συνοδεύεται όχι μόνο από όλα τα ανακτηθέντα μουσικά όργανα αλλά και από εικαστικό υλικό όπως σχέδια, πίνακες ζωγραφικής και ό,τι καλλιτεχνικά μιλώντας δημιουργήθηκε στην αιχμαλωσία και ανακτήθηκε.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Francesco Lotoro γεννήθηκε το 1964 στην Barletta (Ιταλία) και είναι πιανίστας, συνθέτης και μαέστρος, καθηγητής πιάνου στο Ωδείο (Κονσερβατόριο) «Niccolò Piccinni» του Μπάρι. Στο ίδιο εκπαιδευτικό ίδρυμα απέκτησε το δίπλωμά του στο πιάνο και στη συνέχεια συνέχισε τις σπουδές του σε αυτό το όργανο με τους Kornel Zemplyny και Laszlo Almasy στη Μουσική Ακαδημία “F. Liszt” της Βουδαπέστης, και με τους Viktor Merzhanov, Tamas Vasary και Aldo Ciccolini. Για αρκετά χρόνια ήταν επίσης καθηγητής πιάνου στο Ωδείο Umberto Giordano της Foggia.

Έχει συνθέσει, μεταξύ άλλων, την όπερα» Misha e i Lupi [Ο Μίσα και οι Λυκοί] και τη σουίτας Golà για τραγουδιστή και ορχήστρα δωματίου. Έχει μεταγράψει έργα του Γιόχαν Σεμπάστιαν Μπαχ για 2 πιάνο, όπως την Μουσική Προσφορά, τα Βραδεμβούργια Κοντσέρτα, του Βρανδεμβούργου”, τη Γερμανική Λειτουργία και τους 14 Κανόνες BWV 1087. Επιπλέον εργάστηκε για την αναδημιουργία του «Weihnachtsoratorium» (Ορατόριο των Χριστουγέννων) για σολίστες, χορωδία και πιάνο του φιλόσοφου Friedrich Nietzsche. Είναι συγγραφέας πολυάριθμων έργων μουσικολογίας. Το 1995, ίδρυσε την Orchestra Musica Judaica.

Για πάνω από 30 χρόνια ασχολείται με την έρευνα, διάσωση και ανάδειξη της μουσικής των στρατοπέδων συγκέντρωσης σε όλο τον κόσμο από το 1933 (άνοιγμα του KZ Dachau) μέχρι το 1953 (θάνατος του Ιωσήφ Στάλιν και αμνηστία για τους κρατούμενους των Γκούλαγκ). Προϊόν της δράσης του είναι ένα μοναδικό αρχείο που από το 2022 τέθηκε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Πολιτισμού της Ιταλίας για την υψηλή ιστορική και πολιτιστική του αξία. Μαζί με μια μικρή ομάδα άλλων ιδρυτικών μελών ίδρυσε το 2014 το Istituto di Letteratura Musicale Concentrazionaria Foundation στην Barletta της Απουλίας όπου θα δημιουργηθεί και η Cittadella della Musica Concentrazionaria,, ο μεγαλύτερος στον κόσμο κόμβος αφιερωμένος στη μουσική των στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Το μέχρι σήμερα έργο του Francesco Lotoro σε αυτόν τον τομέα έχει προσελκύσει ευρύτατο ενδιαφέρον και αναγνώριση σε διεθνές επίπεδο: το 2013 το γαλλικό Υπουργείο Πολιτισμού τον ονόμασε Chevalier de l'Ordre des Arts et Lettres, ενώ το 2014 ακολούθησε ο τίτλος του Cavaliere dell'Ordine al Merito della Repubblica Italiana και το 2023 του Ufficiale dell'Ordine al Merito della Repubblica Italiana, που αμφότεροι του απονεμήθηκαν από τον Πρόεδρο Sergio Mattarella. Τον Οκτώβριο του 2020 στον Francesco Lotoro και τη σύζυγό του Grazia Tirittello απονεμήθηκε το Medal of Valor από το Κέντρο Simon Wiesenthal (Λος Άντζελες) για την πολυετή δραστηριότητά τους στον τομέα της μουσικής των στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Στον Francesco Lotoro και την έρευνά του έχουν αφιερωθεί το βιβλίο Le Maestro: A la recherche de la musique des camps του Γάλλου συγγραφέα Thomas Saintourens (μεταφρασμένο στα ιταλικά για την Editori Piemontesi και στα τσεχικά για τον εκδοτικό οίκο Volvox), και το ντοκιμαντέρ Maestro του Γαλλοαργεντινού σκηνοθέτη Alexandre Valenti, μια ιταλογαλλική συμπαραγωγή που μεταδόθηκε το 2017 από τους τηλεοπτικούς σταθμούς France 2, France 5, RAI 3, RTVP 2 (Πορτογαλία) και στους κινηματογράφους σε όλο τον κόσμο. Επί του παρόντος συμμετέχει στο έργο 100 VIAGGI που σχεδιάστηκε από την Donatella Altieri και υποστηρίζεται από την Περιφέρεια Απουλίας. Είναι ο δημιουργός – ως πιανίστας, οργανίστας, μαέστρος – της 24τομης CD Encyclopaedia KZ Musik και συγγραφέας του βιβλίου Un canto salverà il mondo [Ένα τραγούδι θα σώσει τον κόσμο] που εκδόθηκε το 2022 από την Feltrinelli και μεταφράστηκε στα αγγλικά και τα ουγγρικά.

Πηγή: [ANDRO, 31.1.2024](#)